

Szymańska-Wasylewska, Hanna

Stele z Kom Abu Billou w Muzeum Archeologicznym w Krakowie

Studia Archeologiczne 4, 279-292

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Hanna Szymańska-Wasylewska

STELE Z KOM ABU BILLOU W MUZEUM ARCHEOLOGICZNYM W KRAKOWIE

W Muzeum Archeologicznym w Krakowie znajduje się interesujący zbiór 9 stel grobowych wchodzących w skład kolekcji zabytków z Egiptu, gromadzonych przez żołnierzy Armii Polskiej walczącej podczas II wojny światowej na Bliskim Wschodzie ¹. Pochodzą one z zakupów dokonywanych przez żołnierzy w czasie postoju armii w Kairze. I tak 7 reliefów zakupiono w Muzeum Egipskim (nr kat.1, 3-6,8,9), zaś 2 pozostałe u kairskich antykwariuszy: jeden z nich (nr kat.7) u Abermayera Jas Bros., a drugi u handlarza o nazwisku El-Agami (nr kat.2). Podobnie jak w przypadku wielu zabytków, które dostały się w ręce kolekcjonerów drogą kupna pozbawione dokumentacji archeologicznej, również i w wypadku naszych stel trudno jest określić ich proveniencję w jednoznaczny sposób. Zresztą tylko 3 z nich, nabyte w Muzeum kairskim, mają zaznaczone domniemane miejsce znalezienia - Abydos w Górnym Egipcie (nr kat. 1,6,8) ². Pochodzenie pozostałych obiektów jest nieznane. Tym niemniej wszystkie stele z Muzeum Archeologicznego w Krakowie stanowią jednolity zespół o cechach charakterystycznych dla reliefów nagrobnych, których znakomitą większość znaleziono na nekropoli Kom Abu Billou, należącej do starożytnego miasta Terenuthis (obecnie el-Tarrana), położonego ok. 64 km na północny zachód od Kairu ³. W pobliżu tej miejscowości znajdowały się czynne

¹ Por. H.Szymańska-Wasylewska, Zbiór terakot hellenistycznych i rzymskich w Muzeum Archeologicznym w Krakowie, Biuletyn UW (złożone do druku w 1978 roku).

² Informacja ta umieszczona jest w księdze inwentarzowej prowadzonej przez żołnierzy, przechowywanej obecnie w Muzeum Archeologicznym w Krakowie.

³ Wykopaliska w Kom Abu Billou rozpoczęła w 1935 r. ekspedycja amerykańska z Uniwersytetu Michigan pod kierunkiem E.Peterse-na. Uzyskane w wyniku tych badań stele opublikował F.A.Hooper,

w starożytności kamieniołomy wapienia, z których czerpano surowiec do wykonywania stel wieńczących nagrobki mieszkańców Terenuthis. Zabytki znajdujące niekiedy w innych częściach Deltę były, według wszelkiego prawdopodobieństwa, importowane z Terenuthis⁴. A więc przypisywanie trzem zabytkom krakowskim górnoegipskiego pochodzenia należy uznać za zdecydowanie błędne. Wszystkie omawiane tu stele pochodzą przypuszczalnie z Kom Abu Billou. Prezentowane w niniejszym artykule reliefy należą do szeroko rozpowszechnionego w sztuce starożytnej Grecji typu "stel biesiadnych", ukazujących zmarłego leżącego na kłynie podczas uroczystej uczy pogrzebowej w otoczeniu produktów żywnościowych⁵.

Cmentarzysko w Kom Abu Billou, funkcjonujące od czasów późnoptolemejskich do IV w.n.e.⁶, dostarczyło zespołu stel o szczególnym charakterze, typowym dla synkretycznej sztuki Egiptu rzymskiego. Ikonografia stel, które datowane są na koniec tej epoki, tzn. III-IV w.n.e. jest dość monotonna. Występuje na nich zwykle zmarły spoczywający na łożu, pod którym umieszczone są: snop zboża (bukiet?), amfora na stojaku z chochlą i stolik na 3 nogach zastawiony potrawami. Niekiedy towarzyszą mu orant lub orantka. Kompozycja umieszczona jest często w edykuli⁷. Postacie ludzkie

Funerary stelae from Kom Abou Billou, The University of Michigan, Kelsey Museum of Archaeology, Studies 1, Ann Arbor 1961. Pozostałe reliefy z tej kampanii, przechowywane obecnie w Muzeum Egipskim w Kairze opublikował Zaki Aly w dwóch artykułach, Some Funerary Stelae from Kom Abou Billou, BSAA, 38, 1949, s.1-36 oraz More Funerary Stelae from Kom Abou Billou, tamże, 40, 1953, s.1-50. Drugi etap badań wykopaliskowych rozpoczął w 1970 roku Abdul Hafeez Abdul-Al z Egipskiego Departamentu Starożytności. Wyniki badań prowadzonych przez 3 sezony opublikowane zostały w pracy S.A.A.El-Nassery, G.Wagner, Nouvelles stèles de Kom Abu Bellou, BIFAO, 78, 1978, s.231-258.

⁴ Np. stela z Bubastis w Muzeum Egipskim w Kairze (A.Hermann, Die Beter-Stelen von Terenuthis, JbAC, 6, 1963, tabl.156 lub z Tell Mokdam (C.C.Edgar, Greek Sculpture, Catalogue Général des Antiquités égyptiennes du Musée du Caire, Le Caire 1903, s.XI). K.Parlaska uważa Terenuthis za jedyny ośrodek produkcji stel tego typu (Zur Stellung der Terenuthis Stelen - Eine Gruppe römischer Grabreliefs aus Ägypten in Berlin, MDIK, 26, 1970, s.179.

⁵ Por. A.Conze, Die attische Grabreliefs, Berlin 1900, t.II, 1164-1173, pl.251-257. O genezie motywu uczy w sztuce starożytnej por. J.M.Dentzer, Aux origines de l'iconographie du banquet couché, RA, 1971, s.215-257.

⁶ El,Nassery, Wagner, op.cit., s.235.

⁷ Poszczególne typy i odmiany stel z Kom Abu Billou por. Hooper, op.cit., passim oraz El-Nassery, Wagner, op.cit., passim.

ubrane w typowo greckie stroje - chiton i himation - ukazane są w sztywnym hieratycznym ujęciu, będącym reminiscencją egipskiego kanonu. Pogański charakter płaskorzeźb podkreśla szakal (Anubis), jeden z najczęściej występujących elementów ikonografii zabytków z Kom Abu Billou i rzadko ukazywany sokół (Horus). Greckie inskrypcje wyryte na reliefach świadczą o znacznym stopniu zhellenizowania populacji zamieszkującej Terenuthis, która jeszcze w IV w.n.e. nie uległa chrystianizacji. Napisy te, lakoniczne w treści, zawierały zwykle imię zmarłego, jego wiek i miesiąc, w którym zmarł, niekiedy epitet określający jego charakter bądź zawód⁸.

Stele wykute są w wapiennej płycie szczególną techniką: jest to wklęsły relief z głęboko wciętymi konturami postaci. Tylko nieliczne wyjątki wyrzeźbione są w reliefie wypukłym. Wydaje się, że wszystkie okazy były polichromowane⁹. Inskrypcje były w większości ryte pod kompozycją figuralną¹⁰, niekiedy tylko malowane. Te ostatnie nie zachowały się.

Zabytki z Muzeum Archeologicznego w Krakowie są typowymi przykładami sztuki sepulkralnej z Kom Abu Billou i reprezentują podstawowe typy nagrobków z tego omentarzyska. Jeden z nich ukazuje zmarłego w postawie oranta (nr kat.1). Na pięciu zabytkach zmarły ukazany jest w pozycji leżącej na kline w scenie biesiadnej (nr kat.2-6). W trzeciej grupie wyobrażeń scena wzbogacona jest o oranta stojącego naprzeciw zmarłego spoczywającego na łożu (nr kat.7) lub za nim (nr kat.8). Na ostatniej steli występuje para małżeńska wraz ze zmarłymi dziećmi, ukazanymi w postawie modlących się (nr kat.9). W przedstawionym zbiorze stel tylko trzy posiadają, niepełną zresztą, inskrypcję (nr kat. 1,2,7).

⁸ Hooper, op.cit., s.27-30.

⁹ Hooper, op.cit., s.5.

¹⁰ Inskrypcje te zostały odczytane przez dr G.Wagnera, epigrafika z Instytutu Francuskiego Archeologii Wschodu w Kairze, za co chciałabym Mu w tym miejscu wyrazić głęboką wdzięczność.

K A T A L O G

1. Nr inw. MAK/AS/1447 (ryc.1)

Zakupiona w Muzeum Egipskim w Kairze jako pochodząca z Abydos. Wapień. Relief wklęsły. Wys.0,245 m, szer.0,20 m. Stan zachowania dobry. Odbity prawy dolny róg płyty, fragment dolnej krawędzi, kilka ubytków na powierzchni.

Prostokątna płyta zakończona u góry półokrągło z wyobrażeniem oranta, flankowanego przez dwa siedzące, ukazane w profilu szakale. Zwierzęta zwrócone przodem do zmarłego wykonane są techniką rytą. Postać chłopca ukazana frontalnie, z uniesionymi rękami ugiętymi w łokciach o dłoniach zwróconych ku widzowi. Prawa stopa dziecka przedstawiona w profilu, zaś lewa en face. Charakteryzujący się skróconymi proporcjami ciała, orant ubrany jest w sfałdowany chiton z krótkimi rękawami i himation, którego zrolowany

górnym brzeg biegnie od pasa do lewej pachy. Na lewym ramieniu widoczny luźno zwisający koniec płaszcza. Kulista głowa chłopca o odstających uszach osadzona jest na szerokiej szyi. Krótkie włosy zaznaczone zostały przy pomocy regularnych nacięć. W okrągłej otyłej twarzy o grubych rysach wyróżniają się stosunkowo duże, wypukłe oczy.

Pod wyobrażeniem figuralnym umieszczono dwie linijki na inskrypcję, z których zapisano tylko górną. Niektóre litery wypełnione są czarnym atramentem - przypuszczalnie jest to współczesny zabieg konserwatorski.

Analogie: Zaki Aly, o.o., 40, 1953, stela XII, fig.3 i stela XI, fig.11

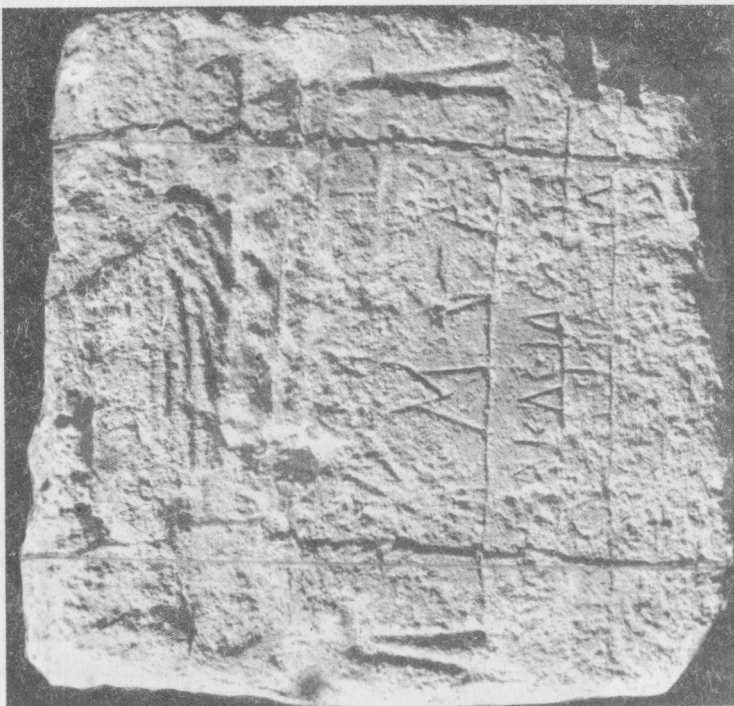
BHC ωC Lε(θ) AΘTP

Bḥσ ῶσ (ετῶν) ε(θ) 'Αθυρ

Bes, wiek ok. 7 (9) lat, w miesiącu Hathyr.

2. Nr inw. MAK/AS/1719 (ryc.2)

Zakupiona w Kairze u antykwariusza El-Agami. Wapień. Relief wklęsły. Wys.0,17 m, szer.0,175 m. Brak górnej połowy steli, bardzo zniszczona powierzchnia.

Na fragmencie płyty ukazana jest postać zmarłego (zmarłej) zachowana od pasa w dół, leżącego na łożu, wspartego lewym łokciem na dwóch poduszkach. Zmarły ubrany jest w himation o fałdach zaznaczonych grubymi karbami. Między stożkowatymi nogami łoża znajdują się produkty żywnościowe, idąc od lewej: snop zboża, amfora na stojaku i stolik (?). Poniżej przedstawienia zachowana fragmentarycznie inskrypcja w 3 liniach.

HPAKΛEΙΔ...
CP... ΦΙΛΟΦΙΛ
OC

Ἡρακλειδου δ-
ωροσ φιλόφιλ-
οσ

(Syn lub córka) Heraklejdesa, zmarłego przedwcześnie, kochającego braci.

3. Nr inw. MAK/AS/1444 (ryc.3)

Zakupiona w Muzeum Egipskim w Kairze. Wapień. Relief wypukły. Wys.0,25 m, szer.0,235 m. Odbita górna część steli z przycółkiem, lewy dolny róg i prawa krawędź. Powierzchnia łuszczy się.

Scena biesiadna ukazana jest w edykuli, na którą składają się dwie kolumny zwieńczone papirusowymi kapitelami, podtrzymujące nie zachowany na tym zabytku półokrągły przyocółek. Zmarły leży na łożu przykrytym gładkim materacem, wsparty lewym łokciem na dwóch poduszkach. Jest to otyły mężczyzna o skróconych, ciężkich proporcjach ciała ukazany frontalnie z wyjątkiem nóg, które lekko ugięte w kolanach są skrzyżowane: lewa ukazana en face, zaś prawa w profilu ze stopą opartą płasko na materacu. W lewej dłoni zmarłego widoczny jest wieniec, zaś w prawej opartej na biodrze mężczyzna podtrzymuje kantharos. Krótkie włosy tworzą rodzaj wałka z regularnymi kosmykami szczesanymi na czoło. Mężczyzna odziany jest w gładki chiton z rękawami sięgającymi łokci i himation przykrywający lewe ramię oraz ciało od pasa do stóp, nad którymi wyryte są dwa szpiczaste zakończenia łoża (?). Okrągła głowa zmarłego z małymi uszami osadzona jest na krótkiej grubej szyi. W otyłej twarzy o grubo zarysowanych szczegółach i mięsistych policzkach dominują wielkie wypukłe oczy.

Analogie: Edgar, o.c., s.40, nr kat.27542 oraz Hooper, o.c., pl. XVI, d i S.A.A.El-Nassery, G.Wagner, o.c., s.254, pl. LXXXII,48. Między porównywanymi stelami zachodzi tak daleko idące podobieństwo stylistyczne i technologiczne, że można przyjąć, iż wszystkie powstały w jednym warsztacie.

4. Nr inw. MAK/AS/1448 (ryc.4)

Zakupiona w Muzeum Egipskim w Kairze. Wapień. Relief wypukły. Wys.0,29 m, szer.0,23 m. Górna połowa płyty całkowicie złuszczone, ubytki w dolnej krawędzi.

Na kline spoczywa zmarły ukazany frontalnie z wyjątkiem prawej nogi ujętej w profilu i lekko odsuniętej od lewej. Odziany jest w himation, który przykrywa całkowicie chiton widoczny tylko w dolnej części nóg. Płaszcz o regularnych fałdach zrolowany w pasie zwisa swobodnie z lewej ręki mężczyzny, opartej na dwóch poduszkach. Łoże przykryte materacem oparte jest na stożkowatych nóżkach, między którymi przedstawiono techniką rytą elementy biesiady grobowej. Między dwoma snopami zboża umieszczone są: dwuoszna amfora na stojaku oraz okrągły stolik na trzech nogach wygiętych i połączonych poprzeczką.

Pod przedstawieniem wyryte są 2 poziome linie na inskrypcję.

Analogie: Edgar, o.c., nr kat.27544, pl.XXI.

5. Nr inw. MAK/AS/1451 (ryc.5)

Zakupiona w Muzeum Egipskim w Kairze. Wapień. Relief wklęsły. Wys.0,23 m, szer.0,19 m. Odbity fragment dolnej krawędzi.

Na płycie półkuliście zakończonej u góry ukazana jest scena biesiadna zamknięta półokrągłą linią mającą przypuszczalnie symbolizować edikule. Zmarły ukazany frontalnie spoczywa na łożu, przykrytym materacem opierając się lewym łokciem na dwóch poduszkach. W prawej wyciągniętej ręce trzyma wieniec (?), lewa dłoń zaciśnięta jest w pięść. Obie nogi skrzyżowane, lewa ukazana en face, zaś prawa z profilu ze stopą opartą płasko na materacu. Zmarły o skróconych proporcjach ciała ubrany jest w chiton i himation,

którego fałdy przedstawiono schematycznie przy pomocy rytych linii. Głowa o podłużnym kształcie osadzona jest na cienkiej szyi. Twarz o niewyraźnych rysach z dominującym szerokim płaskim nosem. Krótko ostrzyżone włosy robią wrażenie ozapeczki ściśle przylegającej do głowy. Materac i poduszki dekorowane są przecinającymi się kreskami. Pod łożem, opartym na prostych nogach na poziomej linii symbolizującej podłogę, umieszczone zostały symbole biesiady, na którą składają się, od lewej: zarys bukietu kwiatów (sноп zboża), okrągły stolik na 3 wygiętych esowato nóżkach oraz dwuuszna amfora.

Analogie: Zaki Aly, o.c., 40, 1953, s.120-122, fig.13, stela 13 oraz Hooper, o.c., nr kat.131, pl.IX,d.

6. Nr inw. MAK/AS/1449 (ryc.6)

Zakupiona w Muzeum Egipskim w Kairze jako pochodząca z Abydos. Wapień. Relief wypukły. Wys.0,27 m, szer.0,33 m. Odbita dolna część reliefu, liczne ubytki na powierzchni.

Przedstawienie ukazane jest w edykuli zbudowanej z półokrągłego przyczółka, wspartego na dwóch gładkich kolumnach o papirusowych kapitelach. Zmarła ukazana frontalnie, z wyjątkiem prawej nogi przedstawionej w profilu, leży na klinie opierając lewy łokieć na dwóch poduszkach. W prawej wyciągniętej ręce trzyma złożoną na dłoni czarę. Odziana jest w chiton i himation ułożony w półokrągłe fałdy. Włosy ma rozpuszczone, założone za uszy i opadające na piersi. Łóże przykryte jest materacem. Naprzeciw kobiety wyryta jest sylwetka siedzącego szakala zwróconego profilem w jej kierunku. Poniżej zachowana dolna część wyrytej amfory. Stela była polichromowana - pod tympanonem zachował się pas brązowej farby.

7. Nr inw. MAK/AS/1558 (ryc.7)

Zakupiona u handlarza kairskiego Abermayera Jas Bros. Wapien. Relief wklęsły. Wys.0,31 m, szer.0,42 m. Stan zachowania dobry. Odsłonięte części ciała pomalowane są czerwono-brązową farbą.

Stela ta prezentuje najwyższą klasę w przedstawionym zbiorze zarówno starannością wykonania, jak i dbałością o szczegóły. Na prostokątnej płycie o zaokrąglonych górnych rogach wyobrażony jest po prawej stronie zmarły na kline i naprzeciw niego orantka. Mężczyzna ukazany frontalnie z wyjątkiem prawej nogi ujętej w profilu, leży na łożu z materacem opierając się lewym łokciem na dwóch poduszkach. Odziany jest w chiton z krótkimi rękawami oraz himation, którego górny brzeg, zrolowany na wysokości pasa, zwisa luźno na jego lewej ręce. Lewa dłoń zaciśnięta w pięść, w prawej ręce wyciągniętej trzyma kantaros. Okrągła głowa o krótkich włosach ułożonych w regularne kośmyki. Twarz o delikatnych rysach. Łoże opiera się na dwóch stożkowatych nogach, między którymi ukazana jest, techniką rytą, scena biesiadna, od lewej: snop zboża, amfora na stojaku i okrągły stolik na trzech nogach. Naprzeciw zmarłego stoi na wysokości materaca mała dziewczynka w postawie orantki. Ziemia pod nią zaznaczona jest poziomą kreską. Układ postaci i ubiór orantki są analogiczne do steli nr kat.1. Długie faliste włosy dziewczynki rozdzielone pośrodku głowy i założone za uszy opadają na ramiona. Okrągła twarz o drobnych dziecięcych rysach.

Pod przedstawieniem umieszczona jest w wydzielonej liniijskiej inskrypcja

CAI XAIPIHMONOC ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΣ ΛΑΕ ΙCΙΔΟΡΑC

Χαιρημονος φιλαδελφος (ετων) λε Ιδιωρας

"/Stela/ Chairemona, kochającego braci, w wieku 35 lat i Izydory"

8. Nr inw. MAK/AS/1446 (ryc.8)

Zakupiona w Muzeum Egipskim w Kairze jako pochodząca z Abydos. Wapień. Relief wklęsły. Wys.0,33 m, szer.0,215 m. Odbita lewa część płyty. Bardzo zniszczona powierzchnia. Kompozycja umieszczona jest w edikuli wykonanej linią rytą, zwieńczonej trójkątnym tympanonem, wspartym na zachowanej z pra-

wej strony prostej kolumnie. Na stali przedstawione są dwie postacie: kobieta spoczywająca na kline i stojąca za nią orantka. Zmarła ujęta frontalnie, odziana w chiton i himation, którego górny brzeg jest zrolowany w pasie, trzyma w wyciągniętej prawej ręce zachowany uchwyt naczynia. Fałdy szaty wyobrażone są schematycznie prostymi rytmicznymi liniami. Na głowie kobiety widoczny przedziałek pośrodku i ślady lekko falujących włosów opadających na ramiona. Pod łożem o prostych nogach, przykrytym materacem, ustawione są produkty żywnościowe, od lewej: odwrócony dzban (zarys snopu zboża) i stolik na 3 esowato wyciętych i połączonych ze sobą nogach. Za zmarłą stoi dziewczynka w postawie orantki przedstawiona frontalnie, z wyjątkiem nóg ukazanych w lewym profilu. Układ postaci, strój i fryzura są analogiczne jak orantki na steli nr kat.7.

9. Nr inw. MAK/AS/1450 (ryc.9)

Zakupiona w Muzeum Egipskim w Kairze. Wapień. Relief wkleśły. Wys.0,205 m, szer.0,365 m. Odbita górna połowa reliefu, dolna - ukośnie pęknięta i sklejoną.

Stela "rodzinna" ukazująca dwoje dorosłych leżących na łożu, przypuszczalnie małżeństwo i dwóch orantów, ich dzieci, umieszczonych jedno nad nogami rodziców, a drugie naprzeciw nich. Para

dorosłych, zachowana poniżej piersi, spoczywa na łożu przykrytym materacem, jedno za drugim. Każde z nich opiera lewy łokieć na dwóch poduszkach. Ubiór obu postaci oraz układ nóg, widocznych tylko u osoby leżącej z przodu jest identyczny jak u zmarłego na steli nr kat.7. Oranci zachowani jeden od pasa w dół, zaś drugi poniżej kolan prezentują taki sam układ nóg oraz strój jak orant na reliefie nr kat.1. Pod łożem wyryte są symbole produktów żywnościowych, umieszczone między dwoma snopami zboża, od lewej: szpiczasta amfora na stojaku z chochlą zawieszoną na uchu, okrągły stolik na 3 połączonych poprzeczką nogach i dwuoszny dzban. Płaszczyzna po lewej stronie łoża i pod nim wypełniona jest liniami przeznaczonymi na inskrypcję.

Analogie: Zaki Aly, o.c., 40, 1953, s.124-127, stela XIV, fig.

16.